

نقش حقوق نرم در حفاظت از محیط زیست در خلال جنگ ها

مقداد محتشم آرا

کارشناس ارشد حقوق مالی و اقتصادی - دانشگاه آزاد واحد بویین زهرا

Memoair@yahoo.com

بهناز ابراهیمی

دانشجوی دکتری حقوق محیط زیست - دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

Ebrahimi_b1979@yahoo.com

بیبا آزاد بخت

هیات علمی گروه محیط زیست - دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن

Bit_a_zadbakht@yahoo.com

چکیده:

با وجود قواعد الزام آور و غیر الزام آور مربوط به حقوق بین الملل جنگ، همچنان جنگ ها به عنوان آسیبهای جدی بر پیکره محیط زیست شناخته میشوند. هر چند از منظر حفاظت از محیط زیست در کارآمدی قواعد مذکور تردید جدی وجود دارد، ولی چنین مواردی دست کم نشاندهنده ارتقاء جایگاه مساله محیط زیست در حقوق بین الملل جنگ است. در زمینه حفاظت از محیط زیست در زمان جنگ قواعد پراکنده ای در حقوق نرم وجود دارد که عمده ترین آنها در بیانیه های استکهلم و ریو و قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد دیده می شود، که با بررسی آنها می توان به این نتیجه رسید که این قواعد برای حفاظت از مهم ترین رکن بقای انسان یعنی محیط زیست جامع و کافی نبوده است و نیاز به ضمانت های اجرایی محکم تری احساس می شود، بویژه در مواردی که منافع قدرت های بزرگ سیاسی دنیا در میان باشد حفاظت از محیط زیست در زمان درگیری ها نیازمند اراده و همکاری سیاستمداران و تصمیم گیران در عرصه بین الملل است و تقویت و گسترش تدابیر لازم در راستای حقوق نرم برای حفاظت از محیط زیست از سوی جامعه بین الملل ضرورتی انکار ناپذیر است. چراکه طی سال هایی که از جنگ های جهانی گذشته و تجربیات جامعه جهانی از اثرات مخرب جنگ چه در شرایط جنگ و چه اثرات پایدار آن ها در سال های پس از آن، بشر را به این باور رسانده که جنگ ها تمام می شوند ولی آثار آن باقی می ماند.

کلمات کلیدی:

حفاظت محیط زیست، حقوق نرم، جنگ

مقدمه:

در طول سال ها زندگی انسان بر روی کره زمین، محیط زیست این کره خاکی دستخوش تغییرات فراوانی از سوی انسان شده است. جنگ نیز به عنوان یکی از اقدامات انسانی باعث تخریب گسترده محیط زیست انسان و دیگر موجودات زنده شده است. معمولاً در مخاصمات مسلحانه علاوه بر تلفات انسانی، منابع طبیعی و محیط زیست نیز در معرض آسیب و خطر جدی قرار می گیرد که امروزه با توجه به تکنولوژی پیشرفته در جنگ افزارهای نظامی خسارات شدیدی به آنها وارد می شود. جنگ تأثیرات پنهان و ناخواسته زیادی را به دنبال دارد و علاوه بر اثرات مستقیمی که بر محیط زیست می گذارد اثرات غیرمستقیم زیادی نیز دارد که هرگز در زمان

جنگ خود را نشان نمی دهند. تخریب زیستگاه ها، از بین رفتن تنوع زیستی، کاهش کیفیت هوا، آلوده شدن خاک و آب از آثار مخرب و ویرانگر جنگ ها می باشد. در همه جنگ ها، محیط زیست و منابع طبیعی از نخستین قربانیان ساکت و خاموش بودند. یکی از اصول پایه‌ای در حقوق بین‌الملل محیط زیست، «اصل حفاظت و حمایت از محیط زیست» است. این اصل در روند تحولات حقوق بین‌الملل محیط زیست در آینده نیز از اهمیت بالایی برخوردار خواهد بود. براساس اصل حفاظت محیط زیست که در معادلات بین‌المللی، اساسنامه سازمان‌ها و بسیاری از بیانیه‌ها و کنفرانس‌های جهانی مورد توجه قرار گرفته است، دولت‌ها موظفند از صدمه زدن به محیط زیست خود بپرهیزند و از آن حفاظت و حمایت نمایند. در همین راستا دولت‌ها باید از طریق اقدامات پیشگیرانه و احتیاطی در زمان صلح و از طریق اجرای مقررات حقوق جنگ که محدودیت‌هایی را برای طرفین نزاع در ارتباط با محیط زیست مقرر نموده است، به هنگام مخاصمات مسلحانه، به این اصل پایبند باشند. این اصل نه تنها وظیفه دولت‌ها در حفاظت از محیط زیست را بیان می‌دارد، بلکه راه‌های تحقق عملی آن را که اتخاذ تدابیر احتیاطی و اقدامات پیشگیرانه است را مورد تأکید قرار می‌دهد. از دیگر اصول پایه‌ای در توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست، «استفاده منصفانه و معقولانه» از سرزمینهای دولتهاست، اگر جامعه بین‌الملل بتواند از حاکمیت دولتها کم کند، به نوعی می‌توان حقوق بین‌الملل محیط زیست را توسعه دهد، چرا که حاکمیت دولتها همیشه مانعی بر سر راه حقوق بین‌الملل محیط زیست بوده و هر زمان که جامعه بین‌الملل به سمت وضع قواعد زیست محیطی گام برداشته، با سد محکم حاکمیت دولتها مواجه شده است. در صورتی که قواعد زیست محیطی باید جزو قواعد ارگاوومنس^۱ باشند و حتی از ارگاوومنس هم پا را فراتر گذاشته و با توجه به اینکه در جهان در عصر حاضر محیط زیست پیوستگی غیرقابل انکاری دارند که هر نقطه از دنیا آسیب یا تخریبی بر محیط زیست صورت پذیرد، در قاره‌ای دیگر می‌توان آثار آن را دید، به این جمع بندی می‌رسیم که بهتر است نه تنها در زمان مخاصمات بلکه در زمان صلح هم به عنوان قواعد آمره دولتها ملزم به حفاظت و پابندی به محیط زیست باشند. با امعان نظر به این که منابع طبیعی همچون آب، خاک، درختان و جانوران «ثروت افراد کم در آمد» به شمار می‌روند، آسیب و تخریب آنها در زمان مخاصمات مسلحانه می‌تواند معاش ایشان را مختل نموده، فقر و مهاجرت اجباری را گسترش داده و حتی مخاصمات داخلی را موجب شود.

به این ترتیب می‌توان ادعا نمود دستیابی به صلح پایدار (از استقرار و برقراری امنیت و خدمات اساسی تا عملکرد عادی دولت و اقتصاد) اساساً در گرو منابع طبیعی و نحوه اداره این منابع خواهد بود. منابع طبیعی می‌توانند در اتحاد یا افتراق کشورها پس از مخاصمات نقش داشته باشند، بسته به آن که چگونه مدیریت و ترمیم شوند. پس باید در زمان مخاصمات مسلحانه این منابع از گزند آسیب، زوال و تخریب در امان نگاه داشته شوند.

۱. حقوق نرم و حقوق محیط زیست :

حقوق نرم مرتبط با مجموعه‌ی حقوق بین‌الملل بشردوستانه، بدنه‌ی عظیمی از ساز و کارهایی را تشکیل می‌دهد که سهم بسزایی در شکل دهی به حقوق بین‌الملل مربوط به «محیط زیست و مخاصمات مسلحانه» داشته‌اند. برخی از این ابزارها روشهای نوینی

^۱ Principle of Environmental Conservation

^۲ Erga omnes

Soft law

ششمین کنفرانس بین المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق ۳۰ خرداد ۱۴۰۱ - تهران

برای اعمال و اجرای هرچه بهتر قوانین موجود در زمینه ی حمایت از محیط زیست و منابع طبیعی در زمان مخاصمات مسلحانه فراهم می آورند.

حقوق نرم عبارتست از منابعی که لازم الاجرا نیستند و ضمانت اجرای خاصی نیز ندارند که شامل: بیانیه ها، قطعنامه ها، دستورکارها، برنامه های عمل و... می باشند. هدف اساسی آنها بیان اصول و قواعد راهنمای عمل دولتهاست. این منابع گرچه به خودی خود جنبه الزام آور ندارند، لیکن تاثیر بسیار مهمی در توسعه حقوق بین الملل محیط زیست دارند و در بردارنده دستورالعملهای مهمی برای حفاظت، حمایت و مدیریت محیط زیست می باشند. قطعنامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد و بیانیه های شورای حکام یونپ می تواند به عنوان ابزارهای غیرالزام آور در حقوق بین الملل محیط زیست به شمار آید. قواعد غیر الزام آور به مرور زمان از سوی دولتها به عنوان هنجارهای قابل قبول، مورد توجه و پذیرش قرار گرفته و بعضا در یک فرآیند به قواعد قراردادی یا عرف بین الملل تبدیل می شوند و برای کلیه دولتها الزام آور می گردند. ایده اصلی دیدگاه حقوق نرم، شناسایی برخی مسائل برای اجرای احکام ملی و ترغیب دولتها برای توافق بر سر اصلاح مسائل و متعهد کردن خود به حل مناقشات بین المللی و بین دولتی می باشد. (پورهاشمی، ۱۳۹۶، ۴۴)

در واقع ضرورت های حفاظت از محیط زیست موجب مرتبط شدن حقوق بین الملل محیط زیست و حقوق بین الملل مخاصمات مسلحانه شده است و در هر دو حوزه حقوقی مزبور، سعی بر آن است که تخریب زیست محیطی ناشی از جنگ های مسلحانه به حداقل برسد. حقوق محیط زیست شاخه ای از حقوق عمومی است که هدف آن حفظ و حمایت از محیط زیست و منابع طبیعی و تنظیم رفتار و روابط افراد با محیط و منابع می باشد. حقوق محیط زیست از مجموعه قوانین و مقررات و اصولی تشکیل شده که برای کنترل اقدامات و فعالیت های اثرگذار در محیط زیست و کاهش صدمات ناشی از این اقدامات وضع می شود. (دبیری، ۱۳۹۸، ۲۲۹)

عملکرد بین المللی گویای این واقعیت است که اسناد غیرمعهده ای که رسماً الزام آور نیستند نیز با وجود غیر الزامی بودن، می توانند چندین نقش مهم در توسعه حقوق محیط زیست ایفا کنند. نخست، دولتها با تصویب قواعد عمومی رفتاری در قالبی غیرالزامی از موانع حقوقی یا سیاسی داخلی در تصویب اسناد الزام آوری چون معاهدات، اجتناب می کنند. روند مذاکره برای چنین اسنادی عموماً کوتاه است و آنها به سرعت اجرایی می شوند. دوم، اسناد فاقد الزام حقوقی برای برخی از مسایل موردنظر بسیار مناسب تر از موافقتنامه های رسمی هستند. سوم، مذاکره اسناد غیر الزامی به سهولت به بازیگران غیر دولتی اجازه مشارکت در فرآیند ایجاد و اجرای قواعد زیست محیطی را می دهد و سرانجام، قطعنامه ها و دیگر اسناد غیر الزامی می توانند در جایی بکار برده شوند که در خصوص قلمرو مشکل یا راه حل مناسب قطعی وجود ندارد. در نتیجه شمار رو به رشد تعهدات سیاسی پذیرفته شده بین المللی و ملی در عرصه محیط زیست می توانند راهنمای ارزنده ای برای جهت گیری حقوق محیط زیست باشند. (شیلتون، کیس، ۱۳۹۶، ۶۸)

حفاظت از محیط زیست هرگونه عملیاتی است که به منظور نگهداری از محیط زیست یا جلوگیری از تخریب آن صورت می گیرد. یکی از جنبه های حفاظت از محیط زیست که به تازگی بسیار مورد توجه قرار گرفته، حفاظت از محیط زیست مرتبط با درگیری های مسلحانه است. جنگ یا بهتر بگوییم مخاصمه مسلحانه با هر عنوان و به هر اندازه در هر کجای این کره خاکی که روی دهد، پیامدهای ناگواری را به همراه دارد که بدون شک تخریب محیط زیست، گسترده ترین و ناگوارترین آنهاست. متأسفانه آسیب های جبران ناپذیر مخاصمات مسلحانه به قدری است که محیط زیست را به ویرانی کشانده و با خطرات بسیار جدی مواجه گردانیده است و اگر اقدامات مناسب جهت بازسازی، حفاظت و حمایت از آن صورت نگیرد، چه بسا زمین دیگر مکانی امن و مطمئن برای آیندگان نباشد. (متین فر، ۱۳۹۴، ۹)

۲. آسیبهای جنگ به محیط زیست :

با پیشرفت دانش و دستاوردهای نوین علمی، تخریب محیط زیست نیز افزایش یافته است. آنچه در جنگ جهانی دوم اتفاق افتاد یا بمباران سدهای کره توسط آمریکا در دهه ۱۹۵۰، یا اقدامات صورت گرفته در دو دهه بعد توسط نیروهای آمریکایی در صربستان در بوسنی در دهه ۱۹۹۰ و تجاوز عراق به خاک کویت که حمله به تاسیسات نفتی این کشور و آلودگی های نفتی گسترده ای را در سطح منطقه به همراه داشت، نمونه هایی از تخریب به محیط زیست با توجه به دستیابی به ابزارها و تکنیک های جدید تخریب محیط زیست هستند. (عنابی، علیرضا، ۱۳۹۷، ۲۵)

به طور کلی دو دسته از قوانین و مقررات به حفاظت از محیط زیست در درگیری مسلحانه پرداخته اند. دسته اول مقررات راجع به حقوق بین الملل محیط زیست است، که چه در زمان صلح و چه در زمان جنگ برای حفاظت از محیط زیست بکار می روند. البته این توجه کلی و به صورت بیان قواعد کلی حفاظت از محیط زیست است و برخی از این مقررات به اصول حقوق بشردوستانه برای حفاظت و حمایت ارجاع داده اند. گروه دوم مقررات حقوق بشر دوستانه است که برخی از این مقررات جنبه زیست محیطی دارند و کاربرد آنها در زمان جنگ است.

از سوی دیگر خساراتی که در خلال درگیری های مسلحانه به محیط زیست وارد می شود به لحاظ عمدی یا غیر عمدی بودن قابل تقسیم بندی است. خسارات عمدی زمانی به محیط زیست وارد می شوند که از محیط زیست به عنوان یک سلاح استفاده می شود و یا از محیط زیست به عنوان اموال غیر نظامی به صورت عمدی خسارت وارد می شود. در این زمینه می توان به استفاده از پدیده های طبیعی مانند تعدیلات مصنوعی آب و هوا، تغییرات بارندگی از طریق متدهایی نظیر بارور کردن ابرها، ایجاد زمین لرزه های مصنوعی و امواج کشندی، انحراف طوفان های گردبادی و تغییرات رعد و برق اشاره کرد. که استفاده از چنین تکنیک هایی به عنوان راه های موثر و عملی صدمه زدن به دشمن به کار گرفته می شود. معاهده بین المللی در مورد ممنوعیت استفاده نظامی یا هر نوع استفاده خصمانه دیگر از تکنیک های تغییر محیط زیست کنوانسیون انمود^۱ (۱۹۷۷) یکی از مهمترین اسنادی است که استفاده از محیط زیست به عنوان سلاح را ممنوع کرده و برای محیط زیست به خودی خود و بدون در نظر گرفتن جمعیت غیر نظامی در هنگام درگیری مسلحانه قائل به ارزش شده است .

در رابطه با خسارات غیرعمدی به محیط زیست، هدف از حمله نظامی خسارت به محیط زیست نیست بلکه در نتیجه حملات در کنار دیگر خسارات، خساراتی نیز به محیط زیست وارد می شود. در مورد اثرات جانبی سلاح های مدرن ممکن است با بمباران شدید و تکراری مناطق، نشو و نمای گیاهان که دارای یک تعادل ظریف اکولوژی می باشند، به طور دائم از بین بروند و تغییر کیفیت خاک امکان دارد، آن را برای سالیان متمادی غیر حاصلخیز نماید. استفاده از این سلاح ها نه تنها به نابودی حیات انسان منجر می گردد، بلکه زندگی حیوانات و گیاهان واقع در یک منطقه وسیع را نیز از بین می برد و در نتیجه اکوسیستم های زیادی نابود می شوند. که در این میان باید اصل احتیاط که یکی از اصول حقوق بشر دوستانه است را به کارگرفت زیرا اختیار طرفین درگیری در این مورد نامحدود نیست و وقتی احتمال خساراتی با مشخصات گسترده وجود داشته باشد باید از آن اقدام نظامی خودداری کرد. (راعی دهقی، نجفی، ۱۳۹۵، ۱۵۱)

جنگها تاکنون چنان اثر منفی بر محیط زیست از خود بر جای گذاشته اند که سازمانها و نهادهای بین المللی به مرور زمان برای حمایت از محیط زیست شکل گرفت، چنانکه «کمیته صلیب سرخ جهانی» در دوران جنگ با هدف کمک و حمایت به هر کس که به هر دلیلی محروم مانده، از جمله کمک به آسیب دیدگان دوران جنگ، در سال ۱۸۶۳م تاسیس یافت و طبق پیمان نامه های ۱۹۴۹م

^۱Environmental Modification Convention(ENMOD)

ژنو، پروتکل الحاقی ۱۹۷۷ م دارای شخصیت بین المللی شناخته شد و رسالت خود را به خصوص در دوران جنگ و حمایت از آسیب دیدگان انجام داد.

از جمله جنگهایی که در سه دهه اخیر اثرات نامطلوبی بر محیط زیست بر جای گذاشت، جنگهای ایران و عراق، جنگ خلیج فارس، جنگ افغانستان و نیز حمله نیروهای خارجی به سرکردگی آمریکا به عراق، جنگ بوسنی و کوزوو و نظایر آنهاست. حفظ محیط زیست و توجه به مسائل آن به خصوص در دوران جنگ و درگیری های مسلحانه یکی از موضوعات مهم جهانی و دغدغه برانگیز بشر معاصر و مدافعان حقوق بشر است، زیرا بهره برداری از طبیعت و کرامت انسانی و تحقق امنیت و عدالت توسعه و رشد نسل آینده رابطه بسیار نزدیکی با رعایت حفظ محیط زیست و مسائل آن دارد و هرگونه آسیب و تخریب طبیعت بر زندگی سالم انسان اثرگذار است. این مسئله اهمیت حفاظت از محیط زیست در قبال خسارت ناشی از درگیری های مسلحانه را نشان می دهد. (عنابی، علی رضا، ۱۳۹۷، ۱۰۷)

حفاظت از محیط زیست در خلال جنگها، با این مبنا که صلح است که می تواند حفاظت را به همراه داشته باشد و حفاظت از محیط زیست نیز در شرایط صلح توأم با هزینه و چالشهایی خواهد بود و طبیعتاً در شرایط جنگ این مسئله پیچیده تر و دستیابی به آن سخت تر خواهد شد. شاید در آینده نزدیک بحث حفاظت از محیط زیست برای تصمیم گیران جهانی مهمتر شود و مشکلات محیط زیستی پر اهمیت تر شوند و یا اینکه بتوان انتظار داشت در سالهای آتی حفاظت از محیط زیست به عنوان مانعی برای وقوع جنگها لحاظ گردد.

۳. حقوق نرم ناظر بر حفاظت محیط زیست در خلال جنگها :

حقوق نرم، هرچند به لحاظ حقوقی در برهه زمانی خاصی الزام آور نمی باشد، با این حال توانسته است در زمینه حفاظت از محیط زیست به ویژه در شکل گیری حقوق سخت نقش مهمی را ایفا نماید. اسناد مرتبط با حقوق نرم در زمینه حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از لحاظ تعداد بسیارند. اعلامیه ها، برنامه های اقدام، دستورالعمل ها، قطعنامه ها، استانداردها، اصول راهنما، آراء و نظریات حقوقی بخش عمده ای از این اسناد را به خود اختصاص داده اند. نقش مهم حقوق نرم، زمینه سازی برای توسعه و ایجاد قواعد الزام آور در این حوزه است. (مشهدی، فهیمی، ۱۳۹۵، ۸۹)

برخی بیانیه ها و قطعنامه ها که در زمره قواعد غیرالزام آور قرار می گیرند، از آن جا که مبین رویکرد دولت ها و امضا شده توسط نمایندگان تام الاختیار آن ها می باشند و با گذشت زمان مورد اجماع جهانی واقع می شوند، می توانند حاکی از یک قاعده عرفی باشند. اصول زیست محیطی برخی بیانیه ها و قطعنامه ها در خلال زمانی نه چندان طولانی به سبب اهمیت موضوع تبدیل به عرف بین المللی شدند و بعضاً نیز در جایگاه قواعد آمره قرار گرفتند. (آزادبخت، پورهاشمی، ۱۳۹۲، ۲۱۰)

حقوق نرم از آنجا حائز اهمیت است که باعث توسعه حقوق محیط زیست می شود، حال چه در شرایط صلح یا جنگ و آنچه را که امروز و پس از سپری شدن مدت زمان کوتاهی که از عمر حقوق محیط زیست در غالب معاهده و قواعد الزام آور در اختیار داریم برآمده از حقوق نرم است تا اینکه برآمده از عرف باشد. از میان قواعد غیرالزام آور می توان از موارد ذیل در جهت ضرورت حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه بهره برد:

اعلامیه سن پترزبورگ ۱۸۶۸ تأکید می نماید: «تنها هدف قانونی که کشورها باید برای نیل به آن در طول جنگ تلاش نمایند، تضعیف نیروی دشمن است.» به عبارتی در شرایط جنگ قرار نیست دشمن را نابود و ویران کرد و فقط باید دشمن را تضعیف کرد تا بتوان بر

او غلبه کرد، این رویکرد در زمان خود بسیار توسعه یافته بوده، کما اینکه می بینیم پس از گذشت ۱۰۰ سال، در زمان جنگ ایران و عراق نادیده گرفته شده است .

بیانیه استکهلم را می توان به عنوان کاملترین و اساسی ترین متن مربوط به حقوق بین الملل محیط زیست دانست که اغلب سازمانها، عمده فعالیتهای خود را با اقتباس از اصول این اعلامیه آغاز کرده اند. اصل ۲۶ بیانیه استکهلم ۱۹۷۲ بیان می کند: «انسان و محیط زیست او باید از تأثیر سلاحهای هسته ای و دیگر ابزار کشتار جمعی مصون باشد. دولت ها باید در خصوص این مهم بکوشند.» بند ۵ منشور جهانی طبیعت ۱۹۸۲ اشعار می دارد: «طبیعت باید در برابر تنزل و تخریب متأثر از جنگ یا دیگر اعمال خصمانه ایمن گردد.»

اصل ۲۴ بیانیه ریو در مورد توسعه و محیط زیست ۱۹۹۲ ضرورت حفاظت از محیط زیست در زمان جنگ مقرر می دارد: «جنگ ذاتاً ناپذیرنده توسعه مستمر است. بنابراین، دولت ها باید قوانین بین المللی حفاظت از محیط زیست را به هنگام درگیری های مسلحانه رعایت کنند و به آنها احترام گذارند و در صورت لزوم برای ارتقاء و توسعه آن همکاری کنند.» اصل ۲۵ نیز تأکید می شود: «صلح، توسعه و حفاظت از محیط زیست به یکدیگر وابسته اند و نمی توان آنها را از یکدیگر جدا نمود.» (آزادبخت، پورهایمی، ۱۳۹۲، ۲۱۱)

6

قطعه نامه های مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز از دو منظر حایز اهمیت می باشند. اول آن که تصمیمات سازمان ملل برای جامعه جهانی فارغ از لازم الاجرا بودن یا نبودن آنها معتبر می باشد و دوم آن که قطعه نامه های سازمان ملل منشأ شکل گیری قواعد آمره می باشند.

در ادامه به دو قطعه نامه مهم مجمع عمومی سازمان ملل در خصوص حفاظت محیط زیست در خلال مخاصمات مسلحانه اشاره می شود: اولین قطعه نامه مجمع عمومی سازمان ملل که به طور ویژه به مسئله حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه می پردازد؛ قطعه نامه شماره ۴۷/۳۷ مصوب مجمع عمومی ۱۹۹۲ می باشد که در بند ۵ مقدمه بیان می دارد: «تخریب بی جهت محیط زیست بدون ضرورت نظامی موجه، آشکارا با حقوق بین الملل موضوعه در تعارض است.» (آزادبخت، ۲۱۲، ۱۳۹۲)

این قطعه نامه از دولتهای عضو سازمان در خواست نمود تا با متابعت از موازین حقوق بین الملل موجود، کلیه تمهیدات لازم برای حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه را اتخاذ نماید. همچنین قطعه نامه های مزبور از دولت ها خواسته بود تا مقررات حقوقی بین المللی مربوطه را در دستورالعمل های نظامی خود بگنجانند تا به این ترتیب مقررات مورد نظرها به نحو موثری اشاعه دهند. (حسینی آزاد، محمدی، ۱۳۹۳، ۲۶)

این قطعه نامه همچنین این نگرانی را بیان می کند که بندهای مربوط به قوانین بین المللی در مورد این موضوع، ممکن است به گستردگی اشاعه داده نشده و به کار نرود. بنابراین، این مصوبه به دولت ها فشار می آورد تا همه اقدامات را برای تضمین تطابق با قوانین بین المللی موجود اتخاذ کنند، که شامل تصویب و وارد شدن در کنوانسیون های بین المللی مرتبط و وارد کردن بندهای این قوانین بین المللی در دستورالعمل های نیروهای نظامی شان می شود. (حق سرشت، امامی فرد، ۱۳۹۳، ۱۱)

بسیاری از حقوقدانان معتقدند که قطعه نامه مذکور امروزه در میان دولت ها به صورت عرف بین المللی و بعضاً قاعده آمره پذیرفته شده است. البته می توان اشاره کرد اگر زمانی که جنگها به وقوع می پیوندند فقط همین قطعه نامه لازم الاجرا باشد و کشورها ملزم به اجرای آن باشند، می تواند مانع بسیاری از فجایع انسانی و زیست محیطی شود.

قطعه نامه شماره ۵۶/۴ مصوب مجمع عمومی ۲۰۰۱ در خصوص حفاظت از محیط زیست در شرایط جنگ بیان می‌دارد: «خسارت به محیط زیست در زمان مخاصمات مسلحانه تا مدت‌ها پس از پایان درگیری‌ها به اکوسیستم و منابع طبیعی آسیب می‌رساند و این آسیب‌ها گاهی از حدود یک سرزمین و نسل حاضر فراتر می‌رود.» همچنین در این قطعه نامه روز ۶ نوامبر هر سال «روز جهانی پیشگیری از استثمار محیط زیست در مخاصمات مسلحانه» نامیده شده است. (آزادبخت، ۲۱۲، ۱۳۹۲)

شاید بتوان متذکر شد که این نامگذاری به نوعی قصد دارد، در جامعه جهانی این حساسیت را ایجاد کند که قرار نیست در خلال جنگها محیط زیست مورد استثمار واقع شود و برای دستیابی به پیروزی، اقدامات مخربی علیه محیط زیست اعمال شود.

نکته‌ای که در مورد این قطعه نامه بایستی به آن توجه ویژه شود، عدم تخریب غیرضروری محیط‌زیست در خلال جنگ‌ها با توجه به اثرات بلندمدت آسیب‌هاست و این مسئله را در تضاد با الزام دولت‌ها به حفاظت محیط‌زیست برای بهره مندی از محیط زیست سالم به‌عنوان قاعده ای از نسل سوم حقوق بشر و در قالب قاعده آمره اعلام کرد. (عنابی، ۱۳۴، ۱۳۹۷)

در مجموعه مطالعات کمیته صلیب سرخ تحت عنوان قاعده ۴۳ چنین آمده است :

«سه اصل عام در رابطه با محیط زیست طبیعی و مخاصمات مسلحانه مطرح می‌کند :

مورد اول: هیچ بخشی از محیط زیست طبیعی مورد حمله قرار نمی‌گیرد، مگر اینکه هدفی نظامی باشد.

مورد دوم: تخریب هر بخشی از محیط زیست طبیعی ممنوع است مگر اینکه ضرورت مبرم نظامی ایجاد کند.

مورد سوم: شروع حمله علیه اهداف نظامی که ممکن است خسارات اتفاقی بر محیط زیست داشته و در مقایسه با هدف و منفعت مستقیم و ملموس نظامی بیش از اندازه باشد، ممنوع است.»

بنا بر عقیده کمیته صلیب سرخ تحت عنوان، قاعده ۴۳ هنجاری تشبیت شده در حقوق بین الملل است. شاهد این مدعا وجود اسناد متعددی است که به دسته ای از آنها اشاره شد.

کمیته بین المللی صلیب سرخ در قاعده ۴۳ حقوق بین‌المللی بشردوستانه عرفی اصول عام ناظر بر هدایت درگیری‌ها نسبت به محیط زیست را بیان کرده و در این مورد اصل تفکیک، ممنوعیت انهدام اموال بدون ضرورت موجه نظامی و اصل تناسب را جاری دانسته است.

کمیته بین‌المللی صلیب سرخ نیز در موارد متعددی به مسئله تضمین حفاظت و احترام به محیط‌زیست توسط طرفین درگیر در جنگ مسلحانه پرداخته است. این کمیته برای تأثیربخشی نظارت خود چند نشست تخصصی برگزار نموده و این نشست‌ها منجر به اتخاذ «اصول راهنما و دستورالعمل رفتار نظامیان برای حمایت از محیط زیست در طی درگیری مسلحانه» شده است. این اصول راهنما از سوی مجمع عمومی سازمان ملل پذیرفته شد و این مجمع در سال ۱۹۹۴ از تمامی دولت‌ها درخواست نمود این اصول راهنما را مدنظر قرار دهند.

علاوه بر این در سال ۲۰۰۹ نیز کمیته بین‌المللی صلیب سرخ برنامه‌هایی تحت عنوان «دستورالعملها و نظام نامه های حمایت از محیط زیست در زمان مخاصمات مسلحانه» برای کمک به حفظ و بازبانی شرایط قابل قبول زندگی برای افراد تحت تأثیر درگیری‌های مسلحانه و دیگر شرایط خشونت زا تدارک دید. این قربانیان به‌طور عمده برای زندگی سالم و امن به محیط‌زیست طبیعی خود وابسته‌اند. این سند تعریفی از مسائل زیست‌محیطی و حفاظت از محیط‌زیست در خلال درگیری‌های مسلحانه ارائه نموده است (عنابی، ۱۰۸، ۱۳۹۷)

حقوقدانان زیادی اظهار داشته اند که: «متون قطعه نامه ها و اعلامیه های صادره از سازمانهای بین المللی نظیر مجمع عمومی سازمان ملل متحد مبنایی را برای حقوق بین الملل عرفی شکل داده اند.» تاثیر چنین رویکردهایی می تواند حائز اهمیت باشد، به طوری که

می تواند مقررات موجود در اسنادی که در حال حاضر « حقوق نرم » و غیر الزام آور قلمداد می شوند را مبدل به « حقوق سخت » نماید. (حسینی آزاد، محمدی، ۱۳۹۳، ۱۵۷)

نتیجه گیری :

با توجه به موارد گفته شده علی رغم وجود قوانین متعدد حفاظت از محیط زیست در درگیری های مسلحانه بین المللی متأسفانه این قوانین از سوی متخاصمان نقض می گردد و برخورد مناسب با نقض کنندگان صورت نمی گیرد. به دلیل خلأ و کاستی های موجود در چارچوب حقوق بشردوستانه بین المللی در خصوص حفاظت از محیط زیست در طول درگیری مسلحانه امکان پرکردن این خلأها با قواعد حقوق بین الملل محیط زیست مطرح شده است. با این حال به نظر می رسد در خصوص قابلیت اجرایی قواعد زیست محیطی در خلال درگیری مسلحانه، به دلایل متفاوتی چون عدم تمایل دولتها به تفیض حاکمیت ملی و یا ناکافی بودن ضمانت اجرا حقوق بین الملل محیط زیست اتفاق نظر کافی وجود ندارد، اگرچه دلایل قوی در خصوص استفاده از این مقررات ذکر شد.

از همین رو علاوه بر اسناد و مقررات ذکر شده، امروزه اکثر حقوقدانان بر این باور هستند که ضرورت حفاظت از محیط زیست در درگیری های مسلحانه به سبب باور جامعه جهانی به لزوم آن به عنوان یک قاعده آمره و تعهدی بین المللی با اثرات ارگاوومنس مطرح شده است. تحقق ضرورت حفاظت از محیط زیست علاوه بر اراده کشورها، همکاری آن ها را نیز طلب می کند. بسیاری از قواعد حقوق نرم دربردارنده هنجارهای پذیرفته شده ای هستند که تأثیر ارگاوومنس دارند که بدون شک برای همه کشورهای اعم از دول عضو و غیر عضو لازم الاجرا هستند. از آنجاکه دستیابی به یک اجماع جهانی در قالب یک معاهده برای حفاظت از محیط زیست در زمان جنگ با چالش روبه رو است، ضرورت حفاظت از محیط زیست در زمان جنگ به سمت وسوی قواعد آمره و تعهدات ارگاوومنس پیش رفته است. چراکه طی سال هایی که از جنگ های جهانی گذشته و تجربیات جامعه جهانی از اثرات مخرب جنگ چه در شرایط جنگ و چه اثرات پایدار آن ها در سال های پس از آن، بشر را به این نتیجه و باور رسانده که جنگ ها تمام می شوند ولی اثرات آن ها تا مدت ها باقی می ماند، از همین رو می بایست تلاش شود تا این اثرات را به حداقل رساند.

در این راستا بایستی شکل گیری معاهدات منطقه ای حفاظت از محیط زیست یا کاهش خسارات زیست محیطی ناشی از درگیری های مسلحانه در این مناطق را در نظر داشت، زیرا رسیدن به اجماع جهانی در قالب یک معاهده فراگیر الزام آور با مشکلات فراوان روبه رو است و یا اینکه تا رسیدن به یک مجموعه کاملتری از حقوق جنگ دولتها متعهد شوند در کنار حمایت از غیر نظامیان و اموال از محیط زیست و منابع طبیعی به عنوان یک عرف تثبیت شده حمایت کنند.

همچنین انتظار می رود گامهای لازم توسط بازیگران ملی و بین المللی به منظور گسترش، اعمال و اجرای هرچه موثرتر تدابیر حقوقی حمایت از محیط زیست در زمان مخاصمات مسلحانه بین المللی و غیر بین المللی برداشته شود. چرا که حقوق نرم به ذهن سیاستمداران، فرماندهان و تصمیم گیران دولتها جهت می دهد و از این طریق در راستای مطالبات جامعه به منظور کاهش وقوع درگیری های نظامی، حفظ و حمایت از منابع طبیعی و محیط زیست را مدنظر خواهند داشت.

به منظور حفاظت از منابع طبیعی و محیط زیست، سندهای حقوقی جدیدی همچون قطعنامه های سازمان ملل متحد نیاز است تا در صدد حمایت و حفاظت از محیط های بحران زده و نواحی زیستی حائز اهمیت را در طول مخاصمات مسلحانه برآیند.

ششمین کنفرانس بین المللی و ملی مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق ۳۰ خرداد ۱۴۰۱ - تهران

با توجه به موارد بیان شده با ارائه روشهای اجرایی نوینی از سوی سازمان ملل متحد، چون تعریف منابع مورد مناقشه و مجازات مخاطبان و اعزام مامورین حفظ صلح و امنیت (به منظور حفاظت از محیط زیست و منابع طبیعی)، می توان به طور ضمنی ضعف های موجود در زمینه نادیده گرفتن قوانین غیرالزام آور را برطرف نمود .

منابع فارسی :

۱. آزادبخت، بیتا، حفاظت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه، تهران، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۹
۲. آزادبخت، بیتا، پورهاشمی، سیدعباس و دیگران، "حفاظت حقوقی از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه با تأکید بر جنگ دوم خلیج فارس"، فصلنامه ژئوپلتیک، سال نهم، پاییز ۱۳۹۲، شماره ۳.
۳. پورهاشمی، سیدعباس، ارغند، بهاره، حقوق بین الملل محیط زیست، تهران، انتشارات دادگستر، ۱۳۹۶
۴. حسینی آزاد، سیدعلی، محمدی، مهرداد، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر حقوق بین الملل، چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۸
۵. حق سرشت، میثم، امامی فرد، ناصر، "حق بر محیط زیست در مخاصمات مسلحانه"، دومین همایش ملی برنامه ریزی، حفاظت، حمایت از محیط زیست و توسعه پایدار (تهران، مرکز همایش های بین المللی دانشگاه شهید بهشتی)، ۱۳۹۳/۱۱/۲۶،
۶. دبیری، فرهاد، فرهنگ حقوق محیط زیست، چاپ اول، تهران: موسسه مطالعات و پژوهشهای حقوقی شهر دانش، ۱۳۹۸
۷. راعی دهقی، هاجر، نجفی، جواد، حفاظت از محیط زیست در قبال خسارات ناشی از درگیری مسلحانه، فصلنامه علم محیطی، دوره چهاردهم، شماره ۲، تابستان ۱۳۹۵
۸. شیلتون، دینا، کیس، الکساندر، ترجمه: عبدالهی، محسن، کتابچه قضایی حقوق محیط زیست، انتشارات خرسندی، ۱۳۹۶
۹. ضیایی بیگدلی، محمدرضا، حقوق جنگ حقوق بین الملل مخاصمات مسلحانه، چاپ سوم، تهران: مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۳
۱۰. طیبی، سبحان، آزادبخت، بی تا، حفاظت از محیط زیست در پرتو حقوق بین الملل بشردوستانه (چشم اندازی برای توسعه پایدار)، چاپ اول، تهران: انتشارات مجد، ۱۳۹۴
۱۱. عنابی، علیرضا، ارتباط حقوق بین الملل محیط زیست با حقوق بین الملل مخاصمات مسلحانه مجله حقوق: علم و وکالت: زمستان، سال اول، شماره ۲، ۱۳۹۷
۱۲. مشهدی، علی، فهیمی، عزیزالله، حمایت از محیط زیست در مخاصمات مسلحانه از منظر اسلام و حقوق بین الملل بشردوستانه، چاپ اول، تهران: انتشارات خرسندی، ۱۳۹۵
۱۳. متین فرو، سمیرا، پایان نامه "حفاظت از محیط زیست پس از مخاصمات مسلحانه"، دانشگاه مفید، خرداد ۱۳۹۴،